

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2023.100.8>

О. В. МИХАЙЛИЧ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та політології
Національний авіаційний університет

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто та проаналізовано особливості соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні. Автор аналізує соціальні аспекти цього процесу, зосереджуючи увагу на ситуаціях, які виникають при ухваленні рішення про вимушену зміну місця проживання, що пов'язані з втратою стабільності та зміною соціального середовища. Розглянуто підходи до розуміння соціального статусу внутрішньо переміщених осіб. Проаналізовані соціологічні підходи до вивчення соціальної адаптації. Виокремлені етапи та фази соціальної адаптації індивіда чи соціальної групи в новому соціальному середовищі. У статті розглядається процес адаптації та його взаємозв'язок з рішенням про переїзд, які впливають на соціальну адаптацію та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб. Проаналізовано ступінь готовності внутрішньо переміщених осіб повернутися до своїх звичних місць проживання чи можливість переїзду в іншу місцевість. Проаналізовано безпекові, економічні, побутові, гендерні, вікові та інші чинники, що визначають вибір внутрішньо переміщених осіб повернутися до своїх звичних місць проживання чи можливість переїзду в іншу місцевість. Стаття акцентує увагу на важливості позитивного ставлення приймаючого населення до внутрішньо переміщених осіб, а також широкого залучення міжнародних та національних організацій, урядових структур та громадських організацій для спільної роботи з метою надання ефективної гуманітарної допомоги та підтримки внутрішньо переміщених осіб та підкреслює значення підтримки та уваги до індивідуальних потреб кожної особи для успішної адаптації. Результати дослідження вказують на необхідність розвитку програм підтримки та розуміння впливу соціальних чинників на адаптацію внутрішньо переміщених осіб. Наголошено, що у подальших дослідженнях варто звертати особливу увагу на вивчення специфічних потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні, оскільки вони можуть відрізнятися залежно від контексту переселення, зони конфлікту та соціокультурних особливостей.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, адаптація, особистість, інтеграція, міграція.

Постановка проблеми. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) визначаються Міжнародною організацією з міграції як особи або групи осіб, котрі змушені були покинути свої місця проживання або місця постійного перебування у своїй країні. Вимушена міграція може бути спричинена різними факторами, такими як наслідки збройного конфлікту, загальне насильство, порушення прав людини, а також природні або техногенні катастрофи. Внутрішньо переміщені особи відрізняються від біженців тим, що вони не перетнули міжнародний кордон своєї держави для отримання захисту або допомоги. Вони залишаються всередині власної країни, але все ж потребують захисту, допомоги та підтримки з боку свого уряду або міжнародних організацій [1, с. 109].

У перший раз проблема внутрішньо переміщених осіб виникла в Україні після анексії Криму Росією та виникнення конфлікту на частині Донбасу, що призвело до переселення близько 1,5 мільйонів людей. Однак нова хвиля примусових переселень стала набагато серйознішою через повномасштабне вторгнення РФ. З урахуванням тривання військових дій та продовження обстрілів населених пунктів, а також часткової реінтеграції призначених для визволення територій, склад та кількість внутрішньо переміщених осіб постійно змінюються.

У червні 2023 року було зареєстровано 4 871 807 внутрішньо переміщених осіб. Близько 20 % з них це діти віком до 17 років, рівнозначну частину складають особи віком понад 65 років [2]. Разом з тим, за оцінками уряду, реальна кількість внутрішніх переселенців є більшою, оскільки приблизно 2 мільйони громадян, хоча пережили вимушені переселення, однак з різних причин не зареєструвалися як внутрішні переселенці [3]. Прогнозується, що у 2024 році близько 14,6 мільйонів людей на території України будуть потребувати першочергової гуманітарної допомоги [4].

З урахуванням сучасного стану переговорів і оцінки, ймовірно, що війна в Україні буде тривати й у 2024 році. Це призведе до подовження та загострення проблеми переміщення осіб, як всередині країни, так і за її межами. Ситуація вимагатиме подальшої уваги, гуманітарної допомоги й зусиль спільноти міжнародних організацій для вирішення гострих гуманітарних потреб постраждалих осіб. У зв'язку з цим, виникає потреба у більш глибокому розумінні соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи вивчення соціальної адаптації були закладені М. Вебером, Е. Дюркгеймом, Р. Мертоном, Г. Спенсером, Т. Парсонсом, К. Поппером, П. Сорокінім та ін. В українській соціологічній думці питанням соціальної адаптації присвячені праці В. Хмелька, В. Євтуха, С. Хуткої, О. Донченко, І. Попової та ін. Дослідження адаптації в умовах суспільних трансформацій проводили В. Володько, Є. Головаха, О. Лактіонов, В. Моргун, Л. Орбан-Лембрик, Н. Паніна, О. Ровенчак Т. Титаренко.

Особливості соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо-переміщених осіб в Україні досліджували О. Балакірева, Т. Іванець, О. Новікова, І. Піголенко, І. Тігар, О. Федоренко та інші.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати особливості соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціальна адаптація є складним процесом, що визначається об'єктивними (природне середовище, соціально-економічна структура, усталений порядок господарювання) та суб'єктивними (культурні особливості, менталітет, поведінка) чинниками. Цей процес передбачає пристосування осіб, які зазвичай є новоприбулими з інших спільнот, до соціальних умов життя в новому середовищі. У даному контексті соціальна адаптація включає такі важливі аспекти, як соціальне включення в життя суспільства, прийняття норм і цінностей цього суспільства (принаймні, уникнення створення конфліктних ситуацій). Це означає не лише прийняття новоприбулими соціальних умов, а й уміння взаємодіяти та інтегруватися в соціальні структури та систему цінностей нового середовища [5, с. 18–19].

Р. Мертон виокремив п'ять форм адаптації, які ґрунтуються на культурних цілях та методах для їх досягнення: конформність – індивід поділяє цілі нового суспільства та культури й намагається досягти їх прийнятими загально визнаними засобами; інновація – індивід приймає цілі суспільства, однак досягає їх за допомогою способів, які можуть бути недозволеними або неприйнятними інституційно, хоча й ефективними; ретритизм (ескейпізм) – індивід відкидає домінуючі цілі й засоби досягнення, живе відокремлено від суспільства, заперечуючи його норми; бунт – індивід активно виступає проти прийнятих суспільством норм, цілей та засобів досягнення, пропонуючи власні шляхи та намагаючись змінити соціальну та культурну структуру; ритуалізм – індивід не приймаючи норми, цілі й цінності суспільства, дотримується своїх власних, проте намагається формально діяти відповідно до інституційних правил суспільства. Ці форми адаптації відображають різні способи, які люди вибирають для взаємодії зі своїм соціальним середовищем та культурою [6].

Соціальна адаптація включає активну взаємодію людини з оточуючим середовищем, яка обумовлена постійною зміною соціальної реальності, в якій вона перебуває. Цей процес також пов'язаний з явищем соціальної мобільності, яка полягає у зміні місця індивіда або групи в соціальній структурі суспільства. Ця зміна може виявлятися у двох аспектах. Вертикальна соціальна мобільність – це переміщення індивіда або групи із одного рівня соціальної структури на інший, що може означати підвищення чи зниження соціального статусу, зміну соціального класу або рівня доходів. Горизонтальна соціальна мобільність – це переміщення в межах одного рівня соціальної структури, коли особа чи група змінюють своє місце в межах того ж соціального

класу чи рівня доходів, не змінюючи свого загального статусу. Обидва типи соціальної мобільності є ключовими аспектами соціальної адаптації, оскільки вони відображають здатність особистості адаптуватися до змін у соціальній структурі та динаміці суспільства.

В соціологічному контексті, адаптація визначається як процес пристосування індивіда або групи до нового соціального оточення, у тому числі їх пристосування до цього оточення. Основна мета полягає у співіснуванні та взаємодії, а також у здатності та бажанні особи брати участь у діяльності інших, наслідуючи їхні жести, рухи, манери, міміку та поведінку.

Таким чином, адаптація відображає процес і результат взаємодії, пристосування та взаємодії між тими, хто входить у нове оточення, та самим оточенням, що їх приймає. У новому оточенні адаптація передбачає соціальну, культурну та психологічну сфери взаємодії. Відповідно до цього можна виділити три основних типи адаптації: соціальну, яка виникає через відмінності у соціальній структурі; культурну, що пов'язана із етнокультурними різницями; психологічну, що має своїм корінням диференціацію осіб та соціальних груп за інтересами, соціально-психологічними аспектами, ціннісними орієнтаціями.

Під час процесу соціальної адаптації індивід чи соціальна група проходять різні етапи. На етапі психологічної переорієнтації (зближення) формується терпимість та продовжуються пошуки компромісу. Це початкова стадія, на якій індивід або соціальна група вже усвідомлюють, як потрібно взаємодіяти в новому соціальному середовищі, однак ще недостатньо готові повністю визнати і прийняти нову систему цінностей. На стадії толерантності (узгодженість) тривають пошуки подібностей, при цьому відбувається усвідомлення відмінностей. Індивід, соціальна група й нове середовище проявляють взаємну терпимість до системи цінностей один одного. На етапі акомодатії (уподібнення) долаються відмінності та формуються спільні погляди. Тут відбувається визнання та прийняття індивідом провідних елементів цінностей нового соціального середовища, при цьому зберігається визнання деяких цінностей індивіда або групи, які відмінні від тих, що притаманні новому соціальному середовищу. На стадії асиміляція (злиття) відбувається повне співпадіння систем цінностей індивіда, групи і соціального середовища. На цьому етапі, як правило, відбувається повне відтворення індивідом чи соціальною групою цінностей, норм та поведінкових моделей нового оточення.

Первинна адаптація до нової ситуації полягає у вживанні та перебудові «старої» системи цінностей та норм відповідно до реальності. Це орієнтаційний етап, котрий спрямований передусім на ознайомлення адаптантів із соціальним середовищем. Подальший етап – персоналізація – представляє собою життєвий вибір на основі власних потреб і інтересів та самобутності. Цей етап також можна охарактеризувати як оцінювальний. Він полягає у розрізненні соціального досвіду

та способу життя на взаємовідхилений та взаємоприйнятний. Тут відбувається відбір можливих форм і способів діяльності відповідно до установок та ціннісних орієнтацій, які виникли у адаптанта раніше.

Гетеропластична фаза – це етап, на якому суб'єкт прагне до змін умов у соціальному середовищі. Це може включати зусилля для зміни або модифікації елементів оточення з метою поліпшення умов адаптації. Автопластична фаза полягає у змінах внутрішнього світу суб'єкта. На цьому етапі відбуваються особисті внутрішні трансформації, такі як зміни в уявленнях, переконаннях, цінностях, а також у самому сприйнятті світу навколо.

Статична адаптація передбачає зовнішні зміни, такі як засвоєння нових звичаїв або адаптація до нових умов без значних внутрішніх трансформацій особистості. Динамічна адаптація, навпаки, передбачає суттєві зміни в особистості. Це не лише засвоєння нових умов, але й активна зміна особистісних якостей, уявлень, цінностей або поглядів з метою досягнення глибоких трансформацій у своєму сприйнятті світу [7, с. 184–185].

За період з 11 травня по 14 червня 2023 року Міжнародна організація з міграції (МОМ) опитування загального населення України в два етапи для збору інформації про переміщення, потоки мобільності, наміри та умови надання інформаційної підтримки постраждалому від війни населенню. В рамках другого етапу, на основі автоматизованого телефонного опитування (САТІ), проведеного MultiCultural Insights було опитано: 1611 внутрішньо переміщених осіб (ВПО), 1671 особи, що повернулися, і 2 015 місцевих мешканців. Загальна похибка вибірки становить 1,35% [CL 95%]. Вибірка була стратифікована за групами населення та областями відповідно до даних про розподіл населення. Дослідження охопило всю територію України, за винятком Криму та територій, які перебувають під тимчасовим військовим контролем РФ і де українські оператори не мають доступу до телефонного зв'язку. Згідно з результатами опитування загального населення, внутрішні переселенці (ВПО) визначаються як особи, які фактично перебувають поза своїм звичним місцем проживання на момент опитування та вказали, що причиною їхнього переміщення або перебування в статусі переміщених осіб є нинішня війна [8].

Результати дослідження свідчать, що чверть внутрішньо переміщених осіб розглядає можливість виїзду з місць свого поточного перебування (приблизно 1,27 мільйонів осіб). Із них 15% планували залишити своє поточне місце перебування впродовж місяця (близько 196 000 осіб по всій країні). У той же час серед українців, які не були переміщені, частка тих, хто розглядає можливість подальшого переміщення, залишається дуже невеликою (близько 1%).

Приблизно 1,06 мільйонів внутрішньо переміщених осіб по країні розглядають можливість повернутися до своїх звичних місць проживання. Головними причинами бажання повернутися є прагнення

відновити звичне життя та почуття «дому» або інші сентиментальні мотиви (64%). Далі йдуть наміри з'єднатися з родиною (25%), наявність нерухомого майна в місці походження (22%), економічні переваги, такі як можливість отримання більшого доходу (21%). Менш впливовими чинниками є почуття небезпеки в поточному місці перебування (3%), а також недоступність медичних послуг та продуктів харчування (менше 1% для кожної категорії) в місці їхнього поточного перебування.

Приблизно 205 000 внутрішньо переміщених осіб розглядають можливість переїзду, але не повернення до своїх звичних місць проживання. Серед цих ВПО, більше половини (58%) зазначили, що найбільш значною перешкодою для повернення є безпекові причини, пов'язані з поточною війною (включаючи активні бойові дії, загрози повітряних ударів та інші безпекові ризики). Четверть респондентів (25%) вказали, що їхні домівки тимчасово перебувають під контролем збройних сил РФ, а 17% повідомили, що їхні домівки було зруйновано або пошкоджено. Серед інших названих причин також були неможливість отримання доходу, сімейні обставини, складність доступу до медичних послуг у місцях походження, а також брак інформації про поточну ситуацію з безпекою у звичному місці проживання.

Серед внутрішньо переміщених осіб, котрі розглядають можливість виїзду зі своїх поточних місць перебування, але не повернення до своїх звичних місць проживання, 74% планують переїхати в інші місця в межах України, тоді як 23% вираховують виїхати за кордон. Серед п'яти найбільш популярних напрямків в Україні названі Київська область (17%), Харківська область (15%), місто Київ (15%) та Одеська область (10%). Для порівняння, серед непереміщеного населення переважна більшість також розглядає можливість переїзду в іншу країну (52%), що є стабільним показником з січня 2023 року.

У разі, якщо середня тривалість переміщення для ВПО в Україні сягає року, більшість їх потреб стають все більш актуальними з часом. Лише потреба у транспортуванні та доступі до готівкових коштів (наприклад, через банки або банкомати) скоротилася з початку кризи. Однак, основна потреба у фінансовій підтримці продовжує зростати, що потребу підтвердили 80% ВПО. Зниження якості та кількості придбаних продуктів (як харчових, так і нехарчових) залишається основним методом вирішення проблем для більшості ВПО у всій країні. У порівнянні з чоловіками, жінки частіше повідомляли про затримання платежів за оренду, погодження на низькооплачувану роботу, переїзд у житло нижчої якості та використання заощаджень, якщо вони є, для задоволення базових потреб домогосподарства за наявності обмежених доходів. Натомість, чоловіки дещо частіше повідомляли про затримки у сплаті боргів або продаж побутових товарів чи інших великих активів.

Орієнтовно 15% (приблизно 745 000) внутрішньо переміщених осіб, які не мають наміру переїжджати, планують інтегруватися

в місцях їхнього поточного перебування, відбудовуючи там своє майбутнє життя. Ще 3% (орієнтовно 142 000) також мають плани інтеграції, але не в місці їхнього поточного проживання або звичайного місця життя. Тим, хто виявив намір інтегруватися в місцеве середовище, було задано питання про необхідну підтримку для здійснення такої інтеграції. Хоча найбільш часто згадуваною потребою для інтеграції в цілому була фінансова підтримка (56%), третина чоловіків, які були переміщені, також висловили потребу у підвищенні своїх можливостей отримання доходу, наприклад, через професійне навчання. Щодо переміщених жінок, вони частіше зазначали потребу у доступному та безпечному житлі, а також у основних медичних та інших послугах.

Проте 66% ВПО, що становить приблизно 3,3 мільйони осіб, врешті-решт планують повернутися. Респонденти, у чиїх родинах є діти, частіше виражали бажання повернутися як досягне довгострокове рішення. Наприклад, серед ВПО з дітьми (53%), 62% повідомили про бажання повернутися до свого звичного місця проживання. У випадку ВПО, які живуть з літніми особами, бажання повернутися висловили 64%.

Внаслідок кризи, яка спровокувала масове переміщення населення, багато громад по всій Україні зазнали значного припливу людей із різних регіонів. Це призвело до суттєвого навантаження на державні служби, ринки товарів, житла та робочих місць, а також на системи розподілу гуманітарної допомоги та соціального захисту. Така ситуація створює потенційні конфлікти між різними групами населення. За результатами опитування практично всі особи, які не були переміщені (89%), висловилися позитивно щодо прибуття людей із інших регіонів до їхніх громад через наслідки поточного конфлікту. З іншого боку, близько п'ятої частини опитаних ВПО (22%) стверджують, що зазнали дискримінації або неправильного ставлення через свій статус переміщених осіб. Головним викликом, на який звернули увагу у ході опитування, стало саме дискримінаційне ставлення з боку місцевого населення, що відчували як ВПО, так і ті, хто повернувся до звичних місць проживання [8]. Ціннісні розбіжності у взаємовідносинах приймаючих громад та ВПО, прояви та чинники соціального відторгнення серед переселенців були зафіксовані також за результатами й інших соціологічних опитувань [9, с. 68–69].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Соціальна адаптація ВПО в Україні вимагає уваги до різних аспектів, включаючи отримання житла, роботи, доступ до освіти та медичних послуг. Цей процес є складним через втрату стабільності та зміни усіх аспектів їхнього життя. Необхідно впроваджувати програми та стратегії підтримки для полегшення інтеграції ВПО у нові громади. Це може включати надання освіти, медичної та психологічної підтримки, а також можливостей для здобуття працевлаштування. У подальших

дослідженнях варто звертати особливу увагу на вивчення специфічні потреби ВПО в Україні, оскільки вони можуть відрізнятися залежно від контексту переселення, зони конфлікту та соціокультурних особливостей. Важливо продовжувати широко залучати міжнародні та національні організації, урядові структури та громадські організації для спільної роботи з метою надання ефективної гуманітарної допомоги та підтримки ВПО. Дослідження з цієї теми може допомогти розробити імплементовані програми підтримки, які враховуватимуть потреби та особливості ВПО в Україні, сприяючи їхній соціальній адаптації та інтеграції в нове оточення.

Список використаної літератури

1. Sironi A., Bauloz C. and Emmanuel M. (eds.), 2019. Glossary on Migration. International Migration Law, No. 34. International Organization for Migration (IOM), Geneva: URL: <https://publications.iom.int/books/international-migration-law-ndeg34-glossary-migration>
2. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну – дослідження Громадянської мережі ОПОРА: URL: <https://www.oporaua.org/viyna/kilkist-ukray-intsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezh-i-opora-24791>
3. Реінтеграція Криму відбуватиметься складніше, ніж інших тимчасово окупованих територій, і потребуватиме окремого підходу: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3726820-irina-veresuk-vicepremerministr-ministerka-z-pitan-reintegracii-timcasovo-okupovanih-teritorij-ukraini.html>
4. Situation analysis in Ukraine. *United Nations High Commissioner for Refugees*. URL: <https://reporting.unhcr.org/operational/operations/ukraine#:~:text=An%20estimated%203.7%20million%20people,whom%20are%20women%20and%20children>
5. Свтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник. Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. К. : Фенікс, 2012. 396 с.
6. Merton R K. Social theory and social structure. New York : Free Press, 1968. P. 25–38.
7. Володько В. В. Ровенчак О. А. Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2008. Вип. 2. С. 182–210.
8. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 13. Червень 2023 року. MOM. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naselennya?close=true0>
9. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О. М. Балакірєва ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. 140 с.

Mykhailych O. V. Features of social adaptation and integration of internally displaced persons in Ukraine

The article examines and analyzes the peculiarities of social adaptation and integration of internally displaced persons (IDPs) in Ukraine. The author analyzes the social aspects of this process, focusing on situations arising from the forced relocation and associated loss of stability and changes in the social environment. Approaches to understanding the social status of internally displaced persons

are explored, along with sociological approaches to studying social adaptation. The stages and phases of an individual's or a social group's social adaptation in a new social environment are identified.

The article explores the adaptation process and its relationship with relocation decisions affecting the social adaptation and integration of internally displaced persons. It analyzes the readiness of internally displaced persons to return to their former places of residence or consider moving to another location. Factors such as security, economic conditions, everyday life, gender, age, and others influencing the choice of internally displaced persons to return to their former places of residence or relocate to another area are examined.

The article emphasizes the importance of the positive attitude of host populations towards internally displaced persons, as well as the broad involvement of international and national organizations, government bodies, and civil society organizations in joint efforts to provide effective humanitarian aid and support for internally displaced persons. It underscores the significance of supporting and addressing the individual needs of each person for successful adaptation.

The research findings highlight the necessity of developing support programs and understanding the impact of social factors on the adaptation of internally displaced persons. It stresses the need for further research specifically focusing on studying the unique needs of internally displaced persons in Ukraine, as these needs may vary depending on the context of displacement, conflict zones, and socio-cultural peculiarities.

Key words: *internally displaced persons, adaptation, personality, integration, migration.*